

Adam WIELOMSKI*

O ANGIELSKIEJ MYŚLI POLITYCZNEJ POLEMICZNIE. GŁOSA DO KSIĄŻKI TOMASZA TULEJSKIEGO

(Streszczenie)

Tekst ten stanowi polemikę z dwoma szkicami książki Tomasza Tulejskiego *Od Hookera do Benthama. Eseje o angielskiej myśli ustrojowej* (2018). Autor nie zgadza się z charakterystyką i umiejscowieniem na angielskiej scenie teologiczno-politycznej dwóch bohaterów książki: Richarda Hookera i Jakuba VI/I. W swoich analizach prof. Tulejski pomija angielskich katolików. Dzięki temu umiejscawia Hookera i Jakuba VI/I na konserwatywnej części angielskiej sceny politycznej i religijnej, zamiast w jej środku. Dodatkowo, sprzeciw Autora budzi ocena teorii absolutyzmu Jakuba VI/I i jej stosunku do angielskiej tradycji ustrojowej.

Słowa kluczowe: Tomasz Tulejski; Richard Hooker; Jakub VI/I; Anglia; myśl polityczna

Dostałem niedawno od prof. Tomasza Tulejskiego egzemplarz jego najnowszej książki *Od Hookera do Benthama. Eseje o angielskiej myśli ustrojowej* (2018)¹. Książkę przeczytałem z dużym zainteresowaniem. Ogólnie uważam ją za bardzo interesującą, wartościową i wnoszącą wiele nowego do polskich badań nad angielską myślą polityczną epoki nowożytnej. Dlatego nie chciałbym, aby spisane poniżej uwagi krytyczne były traktowane jako mające na celu dyskredytację rozprawy i jej wartości naukowej. Czytając tę pracę, stanowiącą zbiór wcześniej publikowanych esejów, poczułem potrzebę napisania małej polemiki w kwestii odczytania myśli i poglądów dwóch opisanych w niej osób.

Pragnę na początku zaznaczyć, że w odróżnieniu od Tomasza Tulejskiego nie specjalizuję się w angielskiej myśli politycznej jako takiej, a jedynie zaha-

* Prof. dr hab., Wydział Prawa i Administracji UKSW, Katedra Teorii Stosunków Międzynarodowych; e-mail: a.wielomski@uksw.edu.pl

¹ T. Tulejski, *Od Hookera do Benthama. Eseje o angielskiej myśli ustrojowej*, Łódź 2018.

czam o nią przy swoich badaniach, dotyczących Kontrreformacji i historii teorii stosunków międzynarodowych. Z tego też powodu polemika dotyczyć będzie interpretacji tych autorów, którzy są mi dobrze znani. Różnice w ich odczytywaniu wynikają, jak myślę, przede wszystkim z innego typu literatury przedmiotu, którą obaj się posługujemy. O ile prace źródłowe czytamy te same, o tyle opracowania częstokroć inne. Profesor Tulejski pracuje wyłącznie na literaturze anglojęzycznej, którą z pewnością zna o wiele lepiej ode mnie; ja pracuję przede wszystkim na literaturze kontynentalnej. Różność naszych interpretacji wynika między innymi z odmiennej perspektywy badawczej: perspektywa autora *Od Hookera do Benthama. Eseje o angielskiej myśli ustrojowej* jest jakby wewnętrzna w stosunku do angielskich problemów, gdyż powstała przez lektury anglosaskich badaczy. Moja jest wobec problemów angielskich całkowicie zewnętrzna. To powoduje, że w pracy tej znajduję kilka opisów i ocen, z którymi czuję się zobowiązany wejść w polemikę.

1. Interpretacja Richarda Hookera

Richardowi Hookerowi poświęcony jest pierwszy rozdział książki Tomasza Tulejskiego. Bardzo trafnie zostaje tutaj zanalizowana polemika tego myśliciela z fideizmem i biblijnym fundamentalizmem purytanów, szczególnie dobrze odtworzono podkreślane przez tego myśliciela intelektualne (raczej: antyintelektualne) błędy radykalnych reformatorów, którzy nazbyt pochopnie odrzucili rozum, racjonalizm, filozofię klasyczną i refleksję scholastyczną, a także koncepcje prawa natury klasyczne i nowożytne². Jest to zresztą, w przypadku tego teoretyka, problem stosunkowo często analizowany w literaturze przedmiotu³, choć mało znany czytelnikowi polskiemu. Z racji tej polemiki z radykałami, Hookera często uważa się za ojca angielskiego konserwatyzmu⁴. Dzieje się tak z tej racji, że purytanów uważa się za stronnictwo o charakterze rewolucyjnym,

² *Ibidem*, s. 1–46.

³ **K.H. Sack**, *Richard Hooker von den Gesetzen des Kirchenregiments im Gegegensatz zu dem Forderungen der Puritaner*, Heidelberg 1868, s. 110–122; **G. Graßmann**, *Die Lehrentwicklung im Anglikanismus: von Heinrich VIII. bis zu William Temple*, w: **B. Loshe** (Red.), *Die Lehrentwicklung im Rahmen der Konfessionalität*, Göttingen 1998, s. 379–383; **F.B. Secor**, *Richard Hooker. Prophet of Anglicanism*, Bodmin 2000, s. 129–150.

⁴ **F.J.C. Hearnshaw**, *Conservatism in England. An analytical, historical and political Survey*, London 1933, s. 62–66; **R. Skarżyński**, *Konserwatyzm. Zarys dziejów filozofii politycznej*, Warszawa 1998, s. 62–66. Także **T. Tulejski**, *op. cit.*, s. 41.

które wywołało Rewolucję Angielską, tyle że posługujące się jeszcze narracją teologiczną, a nie ideologiczną.

Literatura anglojęzyczna, w której mocno zakorzeniony jest Tomasz Tulejski, koncentruje swoją uwagę na polemice Richarda Hookera z radykalnymi protestantami, gdyż jest ona traktowana jako pierwsze starcie obozu rojalistyczno-anglikańskiego z rewolucyjno-purytańskim. Purytanie to polityczni ojcowie liberalizmu, zasady suwerenności ludu, rządów parlamentu, republikanizmu anglosaskiego. Z kolei Hooker to najwybitniejszy teoretyk proroyalistycznego anglikanizmu, akcentujący konieczność posłuszeństwa poddanych władzy ustanowionej w kwestiach politycznych, a wiernych w kościele angielskim w sprawach teologicznych i ceremonialnych. W przypadku angielskim poddani i wierni to ci sami ludzie, podobnie jak i tą samą osobą jest suweren polityczny i zwierzchnik narodowego kościoła. Rzeczywiście, zasada absolutnego posłuszeństwa królowi i faktyczne wygaszenie mediewalnego problemu króla-tyrana stanowi fundamentalną teorię anglikańskiej myśli politycznej. To ten element polemiki antypurytańskiej powoduje, że Hooker jest postrzegany jako ojciec anglosaskiego konserwatyzmu.

Pamiętać jednak trzeba, że w anglikanizmie problem posłuszeństwa wobec władzy doczesno-religijnej zrodził się nie w polemice z purytanami, lecz z katolikami, kilkadziesiąt lat wcześniej. Wtenczas partia dworska wygaszała temat tyranii religijno-politycznej Henryka VIII, który narzucił Anglii personalne wyznaczenie (1534), zmuszając poddanych do apostazji i karząc opornych śmiercią, na czele z Thomasem Morem i bp. Johnem Fisherem. Hooker sam przyznaje, że jego teoria służy polemice nie tylko z purytanami, lecz i z katolikami⁵. Stąd trudno zgodzić się z Tomaszem Tulejskim, który twierdzi, że myśliciel ten wygasza problem tyranii dlatego, że to ulubiony temat purytańskich kaznodziej⁶. Przeciwnie, był to w XVII w. temat ulubiony zarówno purytanów, jak i literatury jezuickiej głoszącej prawo do oporu wobec króla-tyrana nakazującego zmieniać poddanym religię. Spotykamy ten motyw u kard. Roberta Bellarmina⁷, acz najbardziej radykalnym dziełem jezuickim był tutaj fragment Juana de Mariany dopuszczający skrytobójstwo tyrana⁸. Praca ta była chętnie czytowana także przez purytanów, mimo że jej autor był katolikiem. Dlatego regalista William

⁵ R. Hooker, *Of the Laws of Ecclesiastical Polity*, Cambridge 2004, VIII, 5, 2; Apendix to Ch. 6.

⁶ T. Tulejski, *op. cit.*, s. 22–23.

⁷ R. Bellarmin, *Tractatus de potestate Summi Pontificis in reipub. temporalibus adversus Gulielmum Barclaium*, Monachij 1712, *passim*.

⁸ J. de Mariana, *Antologia*, Madrid b.r.w., s. 95–101.

Barclay potępiał monarchomachów purytańskich i katolickich bez różnicy wyznania, znajdując u nich te same anarchiczne teorie⁹.

Dlatego stoimy na stanowisku, że obok tak starannie i rzetelnie opisanej przez Tomasza Tulejskiego polemiki z purytanami, drugim, acz mniej wyeksponowanym na pierwszy rzut oka, celem ataku Hookera był Kościół katolicki, szczególnie zaś jego eklezjologia papalistyczna i ultramontańska. Profesor Tulejski zwraca uwagę, że angielski myśliciel uważa eklezjologię za pochodzącą wyłącznie z prawa ludzkiego, i w efekcie podporządkowuje ją prawu krajowemu, czyli (faktycznie) królowi Anglii¹⁰. Ale mamy tutaj do czynienia z czymś więcej, z szerszą wizją: eklezjologia Hookerowska to holistyczny atak na gregoriańską wizję Kościoła i teokrację papieską, na nieprzekraczalny rozdział między laikatem a duchowieństwem, Kościołem a państwem, królem a biskupem. Ten monizm, będący próbą cofnięcia się do stanu sprzed pontyfikatu Grzegorza VII, stanowi esencję Reformacji. Atakując gregorianizm, Hooker czyni to z punktu widzenia częściowo regalistycznego (nowożytnego), ale przede wszystkim z punktu widzenia wczesno-mediewalnych zasad przedgregoriańskich, podporządkowujących wspólnotę eklezjalną monarsze, czyniąc zeń rodzaj króla-arcykapłana¹¹. Nie zmienia naszej oceny fakt, że Hooker uznawał możliwość uzyskania zbawienia przez katolików, nawet przez Biskupa Rzymu, co tak bulwersowało część protestantów.

Ten ewidentny brak poruszenia tego zagadnienia wynika, jak nam się wydaje, z opracowań, którymi Tomasz Tulejski się posługuje. Znana nam literatura anglosaska, na której badacz ten pracuje, problem antygregoriański w myśli Richarda Hookera minimalizuje. Zwykle nie jest on nawet nazwany po imieniu, tak jak gdyby badacze myśli XVII stulecia nie słyszeli o gregorianizmie. Być może wynika to u Anglosasów z nadmiernej koncentracji jednego badacza na jednej epoce, której się całkowicie poświęca, co powoduje niedostrzeżenie ciągłości idei. Jest to o tyle niezrozumiałe, że polemika z gregorianizmem stanowi teologiczną istotę schizmy Henryka VIII, z czego w XVI w. znakomicie zdawano sobie sprawę. Za panowania tego króla bp Edward Fox twierdził, że pogregoriańskie papieństwo uzurpowało sobie uprawnienia cesarskie i supremację

⁹ W. Barclay, *De Regno et regali potestate adversus Buchananum, Brutum, Boucherium & reliquos monarchomachos*, Paris 1600 (ks. IV skierowana jest przeciwko katolickiemu monarchomachowi J. Boucherowi).

¹⁰ T. Tulejski, *op. cit.*, s. 34–39.

¹¹ L. d'Avack, *La ragione dei Re. Il pensiero politico di Giacomo I*, Milano 1974, s. 165, 192–194; A. Wielomski, *Myśl polityczna Reformacji i Kontrreformacji*, t. I, *Rewolucja protestancka*, Warszawa 2013, s. 178–180.

nas soborami, podczas gdy z natury duchowni są podporządkowani władcom, nie mając żadnych praw własnych¹². Dowodził, że król назнача biskupów i zwołuje synody. Władza i własność to całkowita sfera panowania świeckiego, czyli króla Anglii¹³. Wtórował mu bp Stephen Gardiner dowodzący panowania królewskiego nad kościołem angielskim za pomocą Ksiąg Królewskich, gdzie władcy izraelscy budowali kościoły, mianowali i deponowali kapłanów¹⁴. Twierdził, że kościół winien mieć charakter narodowy, a w tymże kościele król winien zastąpić papieża¹⁵. Dowodził, że reformy Henryka VIII oznaczają powrót do przedgregoriańskiej idei króla jako bezpośredniego wysłannika Boga, który nie potrzebuje papieskiego namaszczenia i pośrednictwa¹⁶.

W literaturze przedmiotu Richard Hooker słusznie uznawany jest za teologa i teoretyka politycznego środka sceny politycznej i religijnej, broniącego *status quo* epoki elżbietańskiej¹⁷. Pojęcie środek oznacza, że broni tegoż stanu zastanego przeciwko atakowi z dwóch stron, czyli purytańskiej i katolickiej. Tymczasem jakkolwiek prof. Tulejski pisze, że jego celem była „obrona konstytucji i praktyki kościoła elżbietańskiego przed radykałami”¹⁸, to pod tym pojęciem rozumie wyłącznie radykałów protestanckich i ostatecznie skupia się wyłącznie na ataku na anglikanizm ze strony purytańskiej, co wprost pisze w podsumowaniu eseju¹⁹. Ujęcie to uważamy nie tylko za fałszywe konfesyjne, ale i ustawiające Hookera w innym miejscu angielskiej sceny politycznej przełomu XVI/XVII stulecia niż je faktycznie zajmował. W ujęciu tym przestaje być człowiekiem środka, stając się głównym teoretykiem angielskiej prawicy politycznej i miejscowego tradycjonalizmu religijnego. To przesunięcie Hookeera ze środka w prawo udało się Tomaszowi Tulejskiemu wybornie, ponieważ ze swojego opisu tejże sceny politycznej i religijnej wyeliminował – nazwijmy to, używając współczesnego wokabularza politycznego – jej prawe skrzydło, czyli katolików, którzy w pejzażu politycznym ówczesnej Anglii zajmowa-

¹² E. Fox, *Opus eximium de vera differentia regiae potestatis et ecclesiasticae, et quae sit ipsa veritas ac virtus utriusque*, London 1534, s. 24–30.

¹³ *Ibidem*, s. 29–31.

¹⁴ S. Gardiner, *De vera obedientia*, London 1535, s. 102 i n.

¹⁵ *Ibidem*, s. 92–94.

¹⁶ *Ibidem*, s. 80–81.

¹⁷ J. Stoughton, *Ecclesiastical History of England*, t. II, *The Church of Restoration*, London 1870, s. 325–327. J. Fueyo Alvarez, *La teología política del Estado-nación y el anglicanismo político*, Revista de Estudios Políticos 1968/157, s. 13–22; D.E. Forrester, *Richard Hooker*, w: L. Strauss, J. Cropsey (red.), *Historia filozofii politycznej*, Warszawa 2010, s. 366–367.

¹⁸ T. Tulejski, *op. cit.*, s. 5.

¹⁹ *Ibidem*, s. 42.

li stanowisko kontrreformacyjne, które moglibyśmy określić politologicznie jako pre-kontrrewolucyjne. Tyle tylko, że to nie jest Hooker autentyczny, lecz przesunięty ze swojego rzeczywistego położenia, które zajmował w dyskusjach przełomu XVI–XVII stulecia.

2. Interpretacja Jakuba VI/I

Podobnie jak w przypadku Richarda Hookera, także i w eseju na temat Jakuba VI/I Stuarta, Tomasz Tulejski, opisując spory polityczno-teologiczne epoki, koncentruje się na polemice monarchy z purytanami, szczególnie szkockimi, a mianowicie z Johnem Knoxem i Georgem Buchananiem²⁰. Rzeczywiście, na początku swoich rządów władca ten był ustosunkowany do katolicyzmu przychylnie. Wykazywał wyraźne tendencje irenistyczne, nazywał Kościół katolicki „naszą Matką-Kościółem” i opowiadał się za reunifikacją chrześcijaństwa na gruncie umiarkowanego koncyliarizmu²¹. Pamiętajmy jednakże, że po Spisku Prochowym (Gunpowder Plot, 1606), dokonanym przez kilku radykałów, rozpoczyna się w Anglii wielka fala prawdziwych prześladowań katolików. Zresztą już dwa lata wcześniej w mowie w parlamencie Jakub VI/I odrzuca pogląd, że katolicy „mają pełne prawo mnożyć się i umacniać w tym Królestwie, aby, jeśli nie za mojego życia, to za życia moich następców, mogli marzyć o przywróceniu swojej religii”²².

Nie negując ważkości sporu Jakuba VI/I z purytanami, trzeba zauważyć, że jego stosunek do purytanizmu i katolicyzmu był jednakowo wrogi, a jego koncepcje stanowią polemikę w stosunku do obydwu wyznań w podobnym stopniu. Szczególne zainteresowanie badaczy dotyczy debaty wokół Przysięgli Lojalności (Oath of Allegiance, 1606), którą król nakazał składać katolikom, która ich nie tylko upokarzała, ale stanowiła i ciężki grzech, gdyż przysięgający odzgnęwali się od posłuszeństwa papieżowi, którego w swojej fantazji król obciążył winą za spisek prochowy. Wywołało to słynną debatę Jakuba VI/I z Roberto Bellarminem, którą kardynał intelektualnie wygrał²³. Niestety, Tomasz Tulejski

²⁰ T. Tulejski, *op. cit.*, s. 48–54.

²¹ M. Greengross, *Philippe Duplessis-Mornay, Jacques VI et Ier, et la réunion du christianisme 1603–1619*, *Albineana* 2006/18, s. 434–436.

²² Jakub VI/I, *Political Writings*, Cambridge 2006, s. 141.

²³ D. Ferraro, *Bellarmino, Suárez, Giacomo I et la polemica sulle origini del potere politico*, w: R. De Maio, A. Barromeo, L. Gulia i in. (red.), *Bellarmino e la Controriforma*, Sora 1990, s. 225–238; M.L. North, *James I and the Debate over the Oath of Allegiance*, *New Literary History* 2002/33/2, s. 215–232; B. Bourdin, *La genèse théologico-politique de l'Etat*

o tym nie pisze. Koncentrując się wyłącznie na polemice monarchy z purytanami i omijając jego antykatolicyzm, szkicuje czytelnikom obraz, że władca ten stanowił polityczno-teologiczne prawe skrzydło ówczesnej sceny politycznej, gdy – podobnie jak Hooker – znajdował się dokładnie w jej środku.

Nasza niezgoda z Tomaszem Tulejskim co do interpretacji pozycji teologicznych i politycznych Jakuba VI/I ma te same przyczyny, jak przy interpretacji Hookera. W obydwu przypadkach źródłem falsyfikującej interpretacji jest pominięcie stronnictwa katolickiego na angielskiej scenie politycznej XVII stulecia. Pośród ośmiu esejów składających się na książkę nie ma ani jednego poświęconego stronnictwu katolickiemu, a właściwie dwóm stronnictwom: 1) apelantów szukających porozumienia z anglikańską monarchią, deklarujących lojalność wobec niej w zamian za tolerancję; 2) ultramontanów czekających na pontyfikalny znak do obalenia religijnej tyranii, gotowych do działań o charakterze monarchomachicznym²⁴. Katolicy pominięci zostali także w poszczególnych esejach, co szczególnie widać w tych, z których tezami polemizujemy. W ten sposób angielskie debaty teologiczno-polityczne sprzed Rewolucji Angielskiej zawężono do polemiki purytanów z rojalistami-anglikanami. Tym samym środek sceny konfesyjno-politycznej stał się jej prawym skrzydłem.

Drugie zastrzeżenie dotyczy oceny zgodności teorii absolutystycznej Jakuba VI/I z angielską tradycją ustrojową. Profesor Tulejski uważa, że władca ten rozróżniał tyrana od władcy prawowitego²⁵ i „z pewnością teoria Jakuba nie była wymierzona w angielski konstytucjonalizm i koncepcję praw fundamentalnych”²⁶. Dlatego, kontynuuje, „jeśli można mówić o absolutyzmie, to tylko jako konsekwencji boskiego pomazania, a i to w wymiarze przede wszystkim deklaratoryjnym i sferze mitologicznej”, dlatego „uzasadnienie władzy nie stanowiło zagrożenia dla konstytucji i rządów prawa”²⁷. Jego zdaniem, nowożytny absolutyzm budowano nie na boskim prawie królów, lecz na rzymskim prawie publicznym (legizm francuski). Ostatecznie prof. Tulejski konkluduje: „Ostatecznym celem Jakuba była realizacja starego ideału monarchii chrześcijańskiej,

moderne: la controverse de Jacques Ier d'Angleterre avec le cardinal Bellarmin, Paris 2004, s. 94–108, 177–210.

²⁴ W literaturze omawiają poglądy apelantów np. **J. Lecler**, *Historia tolerancji w wieku Reformacji*, t. II, Warszawa 1964, s. 342–345; **B. Bourdin**, *op. cit.*, s. 38–44; **B. Szlachta**, *Monarchia prawa? Angielska myśl polityczna doby Tudorów*, Kraków 2008, s. 583–587. Poglądy ultramontanów omawiają np. **F. Eguiluz**, *Robert Persons – 'el architrador'*, Madryd 1990, s. 201–256; **B. Szlachta**, *op. cit.*, s. 542–582.

²⁵ **T. Tulejski**, *op. cit.*, s. 71–73.

²⁶ *Ibidem*, s. 73.

²⁷ *Ibidem*, s. 74.

w której teologiczny komponent jest nieodzowny, u Bodina zaś Bóg występuje jako figura perswazyjna, a jego koncepcja zostaje niemal całkowicie uwolniona od presji teologii. Paradoksalnie więc Jakub próbuje dokonać zabiegu przeciwnego zamiarom Bodina i uczynić jego koncepcję władzy i suwerenności substancjalnie chrześcijańską ze wszystkimi tego konsekwencjami²⁸.

Z oceną powyższą nie możemy się zgodzić. Jakub VI/I to autentyczny tyran, który dokonał własnej autodeifikacji i można do opisanía tej postaci użyć słów Ernsta Kantorowicza, który o Fryderyku II Staufie napisał, że mamy tutaj do czynienia z „tyranem, który sam uwierzył w to, że jest Bogiem”²⁹. W pismach i mowach Jakuba VI/I motyw króla-boga powraca raz za razem³⁰. I nie podzielamy poglądu, że jest to jedynie *deklaracja* i *mitologia*. Król twierdził z całą powagą, że odpowiada za swoje uczynki tylko przed Stwórcą i dlatego każdy jego czyn na ziemi jest prawowity. Nie istnieje prawo do buntu wobec tyrańa³¹. Konsekwentnie, odrzuca prawa poddanych jako pochodne ich pracy i prawu natury; odrzuca naturalne źródło własności prywatnej, dowodząc, że cała własność w państwie należy do króla, a jej nominalni posiadacze jedynie ją dzierżą z jego łaski; odrzuca tradycyjny pogląd Henry’ego Bractona i Johna Frotescuego o współsuwerenności króla w parlamencie na rzecz monarszego jedynowładztwa; w sądach widzi jedynie delegację własnej mocy sądowej, a więc nie uznaje ich niezależności; nie uznaje fundamentalnej zasady, że król jest skrępowany prawami fundamentalnymi królestwa, obyczajem, starymi prawami, także i ustawami, które sam ustanawia jako normy powszechne³². Światopogląd polityczny Jakuba VI/I to wizja tyraniczna, obca angielskiej tradycji politycznej epoki Tudorów. Jakub VI/I jest tego świadomy, dlatego nie odwołuje się w swoich mowach i pismach do pisarzy angielskich, ponieważ nie wyrasta z ich tradycji, lecz wzoruje się na absolutyzmie francuskim, legitymizowanym biblijnie na modłę kalwińską. Nie odwołuje się do angielskich myślicieli, gdyż sam jest założycielem absolutyzmu w Anglii i nie ma poprzedników, do których mógłby się odwołać. Włoski badacz Lorenzo d’Avack nazywa go mianem „rewolucjonisty” na tronie, występującego przeciw całej angielskiej tradycji konstytucyjnej³³.

²⁸ *Ibidem*, s. 76.

²⁹ E. Kantorowicz, *Frederick the Second, 1194–1250*, New York 1957, s. 219.

³⁰ Jakub VI/I, *ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΔΩΡΟΝ οὐ present roial*, Lyon 1605, s. 11; *idem*, *op. cit.*, s. 72, 142, 147, 204–206.

³¹ Jakub VI/I, *op. cit.*, s. 75–83, 133–137.

³² L. d’Avack, *op. cit.*, s. 47–55.

³³ *Ibidem*, s. 250.

Skąd ta rozbieżność zdań między Tomaszem Tulejskim a Lorenzo d'Avackiem, którego pogląd podzielamy? Profesor Tulejski widzi w Jakubie VI/I nie absolutystę na wzór francuski, lecz króla z „głęboko chrześcijańskiej i średnio-wiecznej jeszcze wizji świata”³⁴, który nie odwołuje się do prawa rzymskiego, lecz do argumentów starotestamentowych, dla którego „monarchia izraelska stanowi normatywny boski wzorzec dla monarchii chrześcijańskiej”³⁵. Rzeczywiście, rzecznicy francuskiego absolutyzmu bardzo chętnie odwoływali się do prawa rzymskiego, legizmu Jeana Bodina, Tacyty i Niccolò Machiavelliego³⁶. Jednakże bez najmniejszego problemu łączyli tę laicką myśl prawno-polityczną z ideą władzy sakralnej, z nauką, że król jest bogiem na ziemi lub pomazańcem Boga³⁷. We Francji teza, że król jest bogiem na ziemi nie stała w sprzeczności z recepcją prawa rzymskiego. Przeciwnie, król zsakralizowany, którego władza pochodzi wprost od Boga, przestaje być zależny od tradycji, praw fundamentalnych królestwa i może panować jako *legibus solutus*. O ile w tradycyjnej katolickiej wizji idea, że władza pochodzi od Boga czyni suwerena ograniczonym przez religię, to w wizji siedemnastowiecznej dzieje się przeciwnie: władca czuje się teraz zwolniony z ograniczeń tradycyjnych i religijnych. Desakralizacji polityki i dekompozycji tradycyjnego ustroju towarzyszy sakralizacja osoby suwerena³⁸.

W procesie sakralizacji suwerena i odrywania go od ograniczeń nakładanych na władzę szczególną rolę miało przywołanie tradycji starotestamentowej, wspominanej przez prof. Tulejskiego jako argument przeciwny uznaniu Jakuba VI/I za absolutystę. Ale wedle *Starego Testamentu* Bóg naznacza suwerenów, a więc pochodzą oni bezpośrednio z Jego woli, nie podlegając władzy Kościoła/kościółom i ograniczeniom tradycyjnym. W Anglii zasadę tę głoszą nie tylko Jakub VI/I, lecz także William Barclay, Robert Filmer i Thomas Hobbes³⁹; we Francji mamy ją u bpa Jacquesa Bossueta⁴⁰. Koncepcja monarchii starotesta-

³⁴ T. Tulejski, *op. cit.*, s. 48.

³⁵ *Ibidem*, s. 56.

³⁶ E. Thuau, *Raison d'Etat et pensée politique à l'époque de Richelieu*, Paris 2000, s. 359–410.

³⁷ Np. F. de Colomby, *De l'autorité des Rois*, Paris 1631, Epître au roi; J. de Cassan, *La recherche des droits du roi et de la couronne de France*, Paris 1632, s. 7; [Anonim], *La guerre libre*, La Haye 1641, s. 127; P. Hay de Chastelet, *Receuil des diverses pièces pour servir à l'histoire*, Paris 1643, s. 84–85, 347, 420, 458, 552–553, 605.

³⁸ E. Thuau, *op. cit.*, s. 389–390.

³⁹ Wedle kolejności: W. Barclay, *Traité de la Puissance du pape sur les princes seculiers* [De potestate papae, an et quantenus in reges et principes saeculares jus et imperium habeat], Cologne 1687, s. 352–375; R. Filmer, *Patriarcha and other Writings*, Cambridge 1991, s. 13–34; T. Hobbes, *An Answer to Bishop Bramhall's Book called 'The Catching of the Leviathan'*, w: *idem*, *The English Works*, London 1839–1845, t. VII, s. 330–333, 345–347.

⁴⁰ J. Bossuet, *Politique tirée de l'Écriture-Sainte*, Paris 1818, III, II, 1–3.

mentowej, gdzie władca dostaje władzę wprost od Boga, stała się jedną z podstaw absolutyzmu Ludwika XIV, który jako suweren czerpiący władzę bezpośrednio od Stwórcy przestał się oglądać na prawa fundamentalne, obyczaje, religię i etykę⁴¹. Dlatego trudno uznać tezę prof. Tulejskiego, że do absolutyzmu prowadzi recepcja prawa rzymskiego, a chroni przed nim odwołanie do *Starego Testamentu*. Oprócz Jakuba VI/I do wzoru biblijnego odwołuje się cała plejada zwolenników królewskiego absolutyzmu. Prawo biblijne i prawo rzymskie połączono w apoteozie władzy nieograniczonej.

Bibliografia

- [Anonim], *La guerre libre*, La Haye 1641.
- d'Avack Lorenzo, *La ragione dei Re. Il pensiero politico di Giacomo I*, Milano 1974.
- Baker Kaith M., *Souveraineté*, w: Mona Ozouf, François Furet (éd.), *Dictionnaire critique de la Révolution française. Idées*, Paris 1992.
- Barclay William, *De Regno et regali potestate adversus Buchananum, Brutum, Boucherium & reliquos monarchomachos*, Paris 1600.
- Barclay William, *Traité de la Puissance du pape sur les princes seculiers* [De potestate papae, an et quantenus in reges et principes saeculares jus et imperium habeat], Cologne 1687.
- Bellarmin Robert, *Tractatus de potestate Summi Pontificis in rebus temporalibus adversus Gulielmum Barclaium*, Monachij 1712.
- Bossuet Jacques-Bénigne, *Politique tirée de l'Écriture-Sainte*, Paris 1818.
- Bourdin Bernard, *La genèse théologico-politique de l'État moderne: la controverse de Jacques Ier d'Angleterre avec le cardinal Bellarmin*, Paris 2004.
- de Cassan Jacques, *La recherche des droits du roi et de la couronne de France*, Paris 1632.
- de Colomby François, *De l'autorité des Rois*, Paris 1631.
- Eguiluz Federico, *Robert Persons – 'el architraidor'*, Madrid 1990.
- Ferraro Domenico, *Bellarmino, Suárez, Giacomo I et la polemica sulle origini del potere politico*, w: Romeo De Maio, Agostino Barromeo, Luigi Gulia i in. (red.), *Bellarmino e la Controriforma*, Sora 1990.
- Filmer Robert, *Patriarcha and other Writings*, Cambridge 1991, s. 13–34.
- Forrester Duncan E., *Richard Hooker*, w: Leo Strauss, Joseph Cropsey (red.), *Historia filozofii politycznej*, Warszawa 2010.
- Fox Edward, *Opus eximium de vera differentia regiae potestatis et ecclesiasticae, et quae sit ipsa veritas ac virtus utriusque*, London 1534.
- Fueyo Alvarez J., *La teología política del Estado-nación y el anglicanismo político*, Revista de Estudios Políticos 1968/157.
- Gardiner Samuel, *De vera obedientia*, London 1535.

⁴¹ K.M. Baker, *Souveraineté*, w: M. Ozouf, F. Furet (éd.), *Dictionnaire critique de la Révolution française. Idées*, Paris 1992, s. 484–486.

- Graßmann Georg**, *Die Lehrentwicklung im Anglikanismus: von Heinrich VIII. bis zu William Temple*, w: Bernhard Loshe (Red.), *Die Lehrentwicklung im Rahmen der Konfessionalität*, Göttingen 1998.
- Greengross Michel**, *Philippe Duplessis-Mornay, Jacques VI et Ier, et la réunion du christianisme 1603–1619*, Albineana 2006/18.
- Hay de Chastelet Paul**, *Receuil des diverses pièces pour servir à l'histoire*, Paris 1643.
- Hearnshaw Fossey J.C.**, *Conservatism in England. An analytical, historical and political Survey*, London 1933.
- Hobbes Thomas**, *An Answer to Bishop Bramhall's Book called 'The Catching of the Leviathan'*, w: idem, *The English Works*, t. VII, London 1839–1845.
- Hooker Richard**, *Of the Laws of Ecclesiastical Polity*, Cambridge 2004.
- Jakub VI/I**, *ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ οὐ present roial*, Lyon 1605.
- Jakub VI/I**, *Political Writings*, Cambridge 2006.
- Kantorowicz Ernst**, *Frederick the Second, 1194–1250*, New York 1957.
- Lecler Joseph**, *Historia tolerancji w wieku Reformacji*, t. II, Warszawa 1964.
- de Mariana Juan**, *Antologia*, Madrid b.r.w.
- Mercy L., North Mercy L.**, *James I and the Debate over the Oath of Allegiance*, New Literary History 2002/33/2.
- Sack Karl H.**, *Richard Hooker von den Gesetzen des Kirchenregiments im Gegegensatze zu dem Forderungen der Puritaner*, Heidelberg 1868.
- Secor Philip B.**, *Richard Hooker. Prophet of Anglicanism*, Bodmin 2000.
- Skarżyński Ryszard**, *Konserwatyzm. Zarys dziejów filozofii politycznej*, Warszawa 1998.
- Stoughton John**, *Ecclesiastical History of England*, t. II, *The Church of Restoration*, London 1870.
- Szlachta Bogdan**, *Monarchia prawa? Angielska myśl polityczna doby Tudorów*, Kraków 2008.
- Thuau Etienne**, *Raison d'Etat et pensée politique à l'époque de Richelieu*, Paris 2000.
- Tulejski Tomasz**, *Od Hookera do Benthama. Eseje o angielskiej myśli ustrojowej*, Łódź 2018.
- Wielomski Adam**, *Myśl polityczna Reformacji i Kontrreformacji*, t. I, *Rewolucja protestancka*, Warszawa 2013.

Adam WIELOMSKI

SMALL POLEMIC ABOUT ENGLISH POLITICAL THOUGHT. GLOSS TO THE BOOK OF TOMASZ TULEJSKI

(Summary)

This text is a polemic with two sketches out of Tomasz Tulejski's book of *Od Hookera do Benthama. Eseje o angielskiej myśli ustrojowej* (2018). The author does not agree with the characteristics and location of the two heroes of this book – Richard Hooker and James VI/I – on the English theological-political scene. In his analyzes, prof. Tulejski omits English Catholics. Thanks to this omission, he places Hooker and James VI/I on the conservative part of the English political and religious scene instead in the middle. Additionally, the author's objection is about the evaluation of James VI/I's absolutist theory on his relation to the English political tradition.

Keywords: Tomasz Tulejski; Richard Hooker; James VI/I; England; political thought